

FAROBIY VA IBN SINO MA'NAVIY MEROSIDA FOZIL JAMIYAT QURISH TARIXINI O'RGANISH

Boboqulova Xurshida Erkinovna

*SamDChTI "Gumanitar fanlar va axborot texnologiyalari"
kafedrası dotsenti*

STUDYING THE HISTORY OF BUILDING A GOOD SOCIETY IN THE SPIRITUAL HERITAGE OF FARABI AND IBN SINO

Bobokulova Khurshida Erkinovna

*Associate Professor of the Department of "Humanities and
Information Technologies" of the Samarkand State Institute of
Foreign Languages*

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ПОСТРОЕНИЯ ХОРОШЕГО ОБЩЕСТВА ДУХОВНОМ НАСЛЕДИИ ФАРАБИ И ИБН СИНО

Бобокулова Хуршида Эркиновна

*Доцент кафедры «Гуманитарных наук и
информационных технологий» Самаркандского
государственного института иностранных языков*

xurshidabobokulova@gmail.com

Orcid: 0234-0223-0305-0622

Annotatsiya: Mazkur maqola buyuk mutafakkirlar Farobiy va Ibn Sinoning ma'naviy merosini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, ularning fozil jamiyat haqidagi qarashlarini tarixiy nuqtayi nazardan o'rganadi. Farobiy o'zining "Fozil insonlar shahri" asarida adolat, ilm va axloqning uyg'unligi orqali tartibli jamiyat barpo etish tamoyillarini yuksak falsafiy tahlil bilan bayon etadi. Ibn Sino esa ta'lim va tarbiyaning ahamiyatini ta'kidlab, fozil jamiyatni shakllantirishda axloq va ilmiy yuksalishning hal qiluvchi rolini ko'rsatadi. Maqolada ushbu mutafakkirlarning qarashlari o'rta asrlar musulmon sharqining ijtimoiy-falsafiy tafakkuri rivojida tutgan o'rni, ilm va axloqning fozil jamiyat qurilishidagi ahamiyati, shuningdek, ularning g'oyalari keyingi davr falsafiy merosiga ta'sir qilganligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Farobiy, Ibn Sino, fozil jamiyat, ma'naviy meros, axloq, ilm, ta'lim, tarbiya, fuqarolik jamiyati, tarixiy manba.

Annotation: This article is dedicated to analyzing the spiritual heritage of the great thinkers Farabi and Ibn Sina, exploring their views on the virtuous society from a historical perspective. In his work *The Virtuous City*, Farabi provides a profound philosophical analysis of the principles of establishing an orderly society based on justice, knowledge, and morality. Ibn Sina emphasizes the importance of education and upbringing, highlighting their decisive role in shaping a virtuous society through moral and intellectual advancement. The article examines the significance of these thinkers' views in the development of social-philosophical thought in the medieval Muslim East, the role of knowledge and morality in building a virtuous society, and the influence of their ideas on subsequent philosophical heritage.

Key words: Farabi, Ibn Sina, virtuous society, spiritual heritage, morality, knowledge, education, upbringing, civil society, historical sources.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу духовного наследия великих мыслителей аль-Фараби и Ибн Сины, исследуя их взгляды на добродетельное общество с исторической точки зрения. В своем труде "Город добродетельных людей" аль-Фараби предлагает глубокий философский анализ принципов построения упорядоченного общества, основанного на справедливости, знании и

нравственности. Ибн Сина подчеркивает важность образования и воспитания, акцентируя их решающую роль в формировании добродетельного общества через моральное и интеллектуальное совершенствование. В статье рассматривается значение взглядов этих мыслителей для развития социально-философской мысли средневекового мусульманского Востока, роль знания и нравственности в построении добродетельного общества, а также влияние их идей на последующее философское наследие.

Ключевые слова: аль-Фараби, Ибн Сина, добродетельное общество, духовное наследие, нравственность, знание, образование, воспитание, гражданское общество, исторический источник.

Kirish. Fuqarolik jamiyatining qurish tarixiy davomiyligida bir qator murakkab jarayonlarni boshdan kechirdi. Bu murakkab jarayonlarni bosib o'tgan jamiyat tarixini yangi bosqichga o'tish davrida ya'ni fozil jamiyat qurish yo'lida Sharq uyg'onish davri mutafakkirlarining nazariy g'oyalari, izlanishlari jamiyatga tadbiiq etildi. Shu sababli O'zbekistonda kuchli fuqarolik jamiyati qurishning tarixiy yo'lida milly merosimizning o'rganishga bo'lgan ehtiyojlar yanada kuchaytirildi. Chunki, O'zbekiston Respublikasi tamoni qurilgan jamiyat o'z davrida boshqa mamlakatlar tajribasidan andoza sifatida ko'r-ko'rona ko'chirib olinmay, balki, bir necha ming yillik milliy meros va tarixiy tajribalarimizdan oziqlanadi.

Shu o'rinda, Farobiyning "Fozil insonlar shahri" nomli asari orqali O'zbekiston tarixida fuqarolik jamiyati tarixini azaliy orzularini, istaklarini amalga oshirishda bugungi kelajak avlod uchun muhim tarixiy manba bo'lib xizmat qilayotganini ahamiyatga molikdir. Pirovardida, "Fozil insonlar shahri" asarning tarixiy jihatlariga ham e'tibor qaratish muhimdir. Ushbu asar o'z davridagi ijtimoiy va siyosiy muhitni yoritib, davlat va jamiyat tuzilishini falsafiy asosda tahlil qilgan bo'lsa, bugungi kunda ham u tarixiy tajriba va ta'limot sifatida qadrlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Tarixiy kontekstda Farobiy X asrda yashagan va Islom olamida aql-idrokka asoslangan falsafani rivojlantirgan buyuk alloma hisoblanadi. O'sha davrda Abbosiylar davlati va boshqa musulmon davlatlarida ilm-fan rivojlangan bo'lib, falsafa, adabiyot va san'at gullab-yashnagan edi. Bunday muhitda Farobiyning asari yozilgan bo'lib, u davlat va jamiyatni barpo etish jarayonida axloq va ma'naviyatning qanchalik muhim ekanligini ko'rsatib berdi [1]. Farobiy o'z dunyoqarashida Aristotel asarlaridang'oyaviy oziq olib, uning ilg'or ta'limotini ilmning yangi yutuqlari asosida rivojlantirgan progressiv ijtimoiy-falsafiy oqimning eng yirik vakili bo'lib tanildi. U bu sohada

o'zidan oldin o'tgan ilg'or mutafakkirlar ishini davom ettirdi, yuqori bosqichga ko'tardi [2]. Lekin yunon faylasuflarining asarlari va ta'limotlari, jumladan, Aristotel ta'limoti ham bu davrga (ya'ni VIII - IX asrlarda arab tilidagi Sharq falsafiy ta'limotlarining shakllanish davriga) buzilgan va chalkashtirilgan holda yetib kelgan edi [3]. Sharq falsafasi va yunon falsafasining sinteziga asos solgan Farobiy qadimgi yunon faylasuflari, xususan, Aristotel va Aflotun asarlarini chuqur o'rganib, ularni islomiy dunyoqarash bilan uyg'unlashtirgan. "Fozil insonlar shahri" asarida Aristotelning "Siyosat" asaridagi qarashlariga mos o'xshashliklar mavjud. Bu esa Sharq falsafasining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan va O'rta asr musulmon mamlakatlarida ijtimoiy hayotni tashkil etish uchun manba sifatida xizmat qilgan.

Xususan, ushbu asarda davlat va jamiyat tushunchasi haqida quyidagi fikrlar bayon qilingan, "bir necha qishloqdan iborat jamiyat – bu to'liq yakunlangan davlatdir, u, aytish mumkinki, o'z-o'zini ta'minlash holatiga to'liq erishgan va hayot ehtiyojlari uchun vujudga kelgan bo'lsa-da, baxtli hayotni amalga oshirish uchun mavjuddir. Bundan kelib chiqadiki, har qanday davlat tabiiy yo'l bilan vujudga kelgan mahsulotdir, xuddi asosiy jamiyatlar singari: davlat ulardan rivojlanib keladi va bu rivojlanishning yakunida tabiati namoyon bo'ladi. Chunki biz har qanday narsa – masalan, odamning tabiati, ot yoki oilaning tabiati – haqida gapirganda, uning rivojlanish jarayoni tugaganidagi holatini tabiati deb ataymiz. Bundan tashqari, yakuniy maqsadning amalga oshishi – bu eng yuksak yakun, va o'z-o'zini ta'minlash – ham yakun, ham eng oliy mavjudlikdir" [4].

Xuddi shuningdek, Al-Farobiyning "Fozil insonlar shahri" asari Islom olamining eng mashhur falsafiy va tarixiy manbasi hisoblanadi. Ushbu asar falsafiy va ijtimoiy-fikriy tafakkurga katta ta'sir ko'rsatib, o'sha davrdan boshlab ko'plab olimlar va mutafakkirlar tomonidan o'rganib chiqilgan. Asar

o'zining davlat va jamiyat haqidagi qarashlari bilan boyitilgan bo'lib, u falsafiy dunyoqarashining markaziy qismi hisoblanadi. Bu orqali davlatni insonlar uchun baxt va mukammal hayotga erishish vositasi deb biladi. Farobiyning fikriga ko'ra, davlatning asosiy maqsadi – jamiyat a'zolarining fozil hayotga, ya'ni baxt va mukammal fazilatlarga erishishini ta'minlashdir. Fozil davlat rahbariyati faqat moddiy ne'matlarni ta'minlash bilan cheklanmaydi, balki axloqiy va intellektual mukammallikni rivojlantirishga ham xizmat qiladi [5].

Farobiyning "Fozil insonlar shahri" asarida jamoa va davlat birligi masalasi tarixiy jihatdan Yaqin Sharq va O'rta asr islom madaniyatining ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazarini aks ettiradi. Islom sivilizatsiyasida davlat tuzilmasi va jamoatchilik hayoti o'zaro yordamga asoslangan edi. Bu g'oya Qur'on va Hadis ta'limotlari orqali rivojlantirilgan bo'lib, musulmonlar jamiyatining barcha a'zolari o'z o'rnini egallashga va vazifalarini bajarishga mas'ul hisoblangan. Farobiy ushbu diniy an'analarni falsafiy tarzda kengaytirib, jamoa va davlat birligini mukammallikka erishishning garovi sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, davlatning har bir a'zosi o'z ijtimoiy vazifasini bajarsa, jamiyatda tartib va adolat qaror topadi. Bu qarashlar X asrda Abbosiylar xalifaligi davridagi boshqaruv tizimiga mos kelib, xalifalik ichida jamoatchilik mas'uliyati, tartib va iqtisodiy hamkorlik muhim ahamiyat kasb etgan. Farobiy bu davrda jamoa va davlatni yagona maqsad yo'lida birlashgan struktura sifatida ko'rsatib, ularning uyg'unligini saodat sari yo'l deb bilgan [7].

Shuningdek, buyuk alloma Ibn Sino tarixiy manbalarda Farobiyning ta'sirida shakllangan falsafiy qarashlarni o'z asarlarida davom ettirib, davlat va fuqarolik jamiyati qurilishiga oid g'oyalarni yanada rivojlantirgani qayd etiladi. U "Fozil insonlar shahri"dagi axloqiy va siyosiy qarashlardan ilhomlanib, tarixiy ahamiyatga molik tarzda o'zining boy merosini yozib qoldirgan. Mutafakkir Ibn Sinoning "Tadbiri manozil" asarida inson tabiatining axloqiy jihatdan neytral ekanligi haqidagi fikrlar o'sha davrning ilmiy va axloqiy qarashlari bilan uyg'unlashadi. U insonni tug'ma sifatlar yoki tayyor fazilatlar bilan dunyoga kelmaydi, deb ta'kidlab, axloqiy shakllanishni jamiyat va shaxsning o'zaro ta'siri natijasi sifatida ko'radi. Inson o'zining shaxsiy tajribasi, yaqinlarining hayotiy tajribalari, o'tgan avlodlarning

an'analari hamda ta'lim va tarbiya orqali shakllanadi. Bu jarayon o'rta asr musulmon sharqida keng tarqalgan dunyoqarash bilan bog'liq bo'lib, insoniy takomillashuvni qiyosiy va evolyutsion jarayon sifatida talqin qiladi [9]. Ibn Sinoning fikriga ko'ra, ta'lim va tarbiya orqali inson maqtovg'a loyiq fazilatlarni o'rttirishi yoki aksincha, salbiy odatlarning qurboniga aylanishi mumkin. Bunda ijobiy odatlarni shakllantirish qanchalik qiyin bo'lsa, shakllangan yomon sifatlardan voz kechish shunchalik murakkab bo'lishini ta'kidlaydi. Ushbu nuqtai nazar axloqiy odatlarning kuchi va ular qonun darajasida ahamiyat kasb etishi bilan asoslanadi. Biroq, Ibn Sino salbiy odatlardan qutulish jarayonidagi inersiya holatini ham e'tibordan chetda qoldirmaydi. Bu, uningcha, axloqiy takomillashuvni chegaralovchi omil bo'lsa-da, ta'lim-tarbiya jarayonining cheksiz imkoniyatlarini inkor etmaydi.

Mutafakkir yosh bolalarni juda erta tarbiyalash zarurligini uqtiradi. Bu o'rinda Qur'oni Karimni o'qishdan, diniy bilimlarni egallashdan va grammatika qoidalarini o'rganishdan boshlashni taklif qiladi. Ushbu yondashuv o'rta asr islom dunyosining ta'lim-tarbiya an'analari bilan mos keladi va axloqiy-madaniy rivojlanishning zaruriy omillaridan biri sifatida qaraladi. Ibn Sino jamiyatdagi notenglikni tahlil qilar ekan, uni ijtimoiy hayotning tabiiy holati sifatida talqin qiladi. U barcha jamiyat a'zolarini bir xil darajada qashshoq yoki hukmron qilib qo'yishning mumkin emasligini ta'kidlaydi. Bunday holat ijtimoiy falokatga olib kelishi mumkinligini aytadi. Bundan tashqari, u xizmatkorlar mehnatidan foydalanishni jamiyatning normal holati deb hisoblaydi. Bu fikrlar o'sha davrning ijtimoiy tuzilmasi va iqtisodiy munosabatlariga mos keladi, chunki mehnatning bo'linishi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida qaralgan.

Ibn Sinoning ratsional fikrlari o'rta asr tarixida arabzabon ijtimoiy-falsafiy an'alar kontekstida shakllangan bo'lib, uning ilm va axloqiylik haqidagi qarashlari jamiyatning gnoseologik va axloqiy dunyoqarashini yangi bosqichga olib chiqishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Mutafakkirning ilm va axloq birligi haqidagi konsepsiyasi ilmni faqat ashyolarning mohiyatini anglashga qaratilgan maqsad sifatida ko'rmaydi. Aksincha, ilmni inson va jamiyatning axloqiy yuksalishi jarayonidagi asosiy vosita sifatida talqin etadi. Ibn Sinoning fikriga ko'ra, fozil jamiyatda ilm faqat bilim olish vositasi

emas, balki axloqiy fazilat darajasiga ko'tariladi. Ilmning qadr-qimmati jamiyatdagi axloqiy me'yorlar va tamoyillar bilan mustahkamlanadi. Bu yondashuv mutafakkir yashagan davrning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sharoitlari bilan bevosita bog'liq edi. O'sha davr jamiyatida ilmiy taraqqiyot ko'proq diniy va falsafiy maqsadlar bilan uyg'unlashgan bo'lib, axloqiy komillik va aqlning yuksalishini ta'minlashga xizmat qilgan. Ibn Sino ideal fozil jamiyatni ilm va axloqning o'zaro uyg'unlashgan shakli sifatida tasavvur qilgan. Unga ko'ra, ilm jamiyatni axloqiy jihatdan takomillashtiruvchi asosiy omil bo'lib, fozil jamiyatni barpo etishda fundamental ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv, mutafakkirning davri jamiyat idealidan qanchalik yiroq bo'lmasin, ilm va axloqni birlashtirish orqali inson va jamiyat axloqiy-aqliy komillikning real modelini yaratishga qaratilgan edi. Biroq, bu qarashlar o'sha davr gnoseologik va axloqiy paradigmatlari doirasida qolib, prinsipial jihatdan yangi muammolarni ilgari surish imkoniyatini bermagan. Ibn Sinoning ilm va axloqiylik masalasidagi yondashuvi, o'z navbatida, o'rta asrlar tarixida musulmon sharqida ijtimoiy-falsafiy tafakkur taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, keyingi davr mutafakkirlarining asarlarida davom ettirilgan.

O'rta asrlarning buyuk mutafakkirlari Farobiy va Ibn Sino o'z davrlarining ilmiy-falsafiy merosida fozil fuqarolik jamiyatiga oid qarashlari bilan alohida o'rin egallaydi. Ularning asarlari insonning ijtimoiy hayotdagi o'rni, davlat va jamiyatning axloqiy asoslari, ilm va ta'limning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati haqida chuqur fikr-mulohazalarni o'zida mujassam etgan.

Farobiy o'zining mashhur "Fozil insonlar shahri" asarida fozil jamiyatning tamoyillarini yuksak ilm va axloqiy fazilatlar birligida ko'rsatgan. U fozil jamiyatni insonlarning bir maqsad yo'lida birlashishi natijasida yuzaga keladigan tartibli va adolatli tuzum sifatida talqin etgan. Farobiyga ko'ra, bunday jamiyatni boshqaruvchi hukmdor fazilatli va bilimdon bo'lishi, insonlarni adolatga, baxt-saodatga yetaklashni maqsad qilishi lozim edi. Jamiyatning barcha qatlamlari o'z o'rnida bo'lib, har kim o'z vazifasini ado etgan taqdirda, fozil jamiyat barpo etilishi mumkin. Ibn Sino esa o'zining axloqiy va

gnoseologik qarashlari bilan bu konsepsiyani yanada boyitdi. U ta'lim va axloqning jamiyat hayotidagi ahamiyatini alohida ta'kidladi. Ibn Sino ilmni insonning axloqiy yuksalishi yo'lidagi asosiy vosita deb bilgan. Uning fikriga ko'ra, jamiyatning haqiqiy taraqqiyoti ilm va axloq uyg'unligida namoyon bo'ladi. Shaxsni bolalikdan tarbiyalash, unga ilm va axloq asoslarini singdirish orqali jamiyatning fozil a'zolarini yetishtirish mumkin. Ibn Sino bu qarashlarini qator asarlarida asoslab bergan.

Xulosa. Farobiy va Ibn Sinoning fozil fuqarolik jamiyatiga oid qarashlari, ularning o'z davridagi ijtimoiy-falsafiy muhitni yuksaltirish yo'lida ko'rsatgan sa'y-harakatlari o'rta asr sharq madaniyatining yuksak cho'qqisidir. Ular fozil jamiyatni faqat ilm-fan, axloq va adolat asosida tasavvur etgan va bu orqali insoniyatga taraqqiyotning yuksak namunalari ko'rsatgan. Bu qarashlar nafaqat o'sha davr musulmon sharqida, balki keyingi asrlarda ham jamiyat va davlat qurilishi masalalarida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016
2. Аристотель. Политика. Электронный ресурс.
3. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия, ч. 2, С П Б., 1900, стр. 78.
4. Бартольд В. В. Культура мусульманства, 1918, стр. 42.
5. Ibn Sino va "Tadbir-e manzil" / Tarjimai va negaroshi Muhammad Najmi Zenjoniy. Tehron, 1319 h.sh.
6. Jurayev Sh.S. Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlarida baxt-saodat masalasi // Academic Research in Educational Sciences, 2 (Special Issue 1)
7. Fehrist kitab ash-shayx ar-ra'is. Rkp. IV AN UzSSR, inv. № 2385/ XI; Irisov A. Abu Ali ibn Sino. T., 1963
8. Muhammadjon Qirg'izboyev "Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi". "O'zbekiston," T.: 2010
9. Хайруллаев М.М. Форобий ва унинг фалсафий рисолалари. Тошкент.: 1963, б: 48